

- 11 id. Szinnyei József: A hírlap-könyvtár. = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp., OSZK, 1902. 49–53. p.
- 12 Dezsényi Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára : fennállásának hetvenötödik évfordulója elé. = Az OSZK Évkönyve. Bp., OSZK, 1957. 85. p.
- 13 Nagyméltóságú Trefort Ágoston m. kir. vallás- és közoktatási miniszter úrhoz. Jelentése Szinnyei József egyetemi könyvtárőrnek a hírlap-könyvtár ügyében. 1884. szept. 30. Analekta 5842.
- 14 Kozocsa Sádor: Adatok id. Szinnyei József életéhez. = Id. Szinnyei József emlékezete. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2002. 13. p.
- 15 id. Szinnyei József: A hírlap-könyvtár. = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp., OSZK, 1902. 50. p.
- 16 Uo. 51. p.
- 17 Uo. 52. p.
- 18 Fügedi Péterné: Goriupp Alisz. OSZK évkönyv. Bp., OSZK, 10. p.
- 19 Dezsényi Béla: Periodikák a könyvtárban. 7. p.
- 20 Dezsényi Béla–Falvy Zoltán–Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája. 1945–1954. Bp., OSZK, 1956.
- 21 Dezsényi Béla–Nemes György: A magyar sajtó 25 éve. Bp., Művelt Nép, 1954.
- 22 Kókay György: Emlékezés Dezsényi Bélára = Magyar Könyvszemle. 1998. 114.évf. 1.sz. 76. p.
- 23 Ferenczy Endréné: Az időszakos kiadványok feldolgozásának tervezete, összefüggésben a feldolgozás általános munkaszervezeti reformjával. Bp., 1975. – OSZK Időszaki Kiadvány Feldolgozó osztály irattára.

Kocsy Anikó

Elképzelések a retrospektív nemzeti sajtóbibliográfiáról

125 évvel ezelőtt annak a Szinnyei Józsefnek, akiről a délelőti folyamán két előadás is szólt*, merész elképzelése támadt: folyóiratot, egy szakközlönyt kívánt indítani a hírlapirodalom-történet és a hírlapkönyvtárak érdekében. Előfizetési felhívást fogalmazott meg, amelyben a következőkkel indokolta elhatározását: „Száz éves nemzeti hírlapirodalmunk oly kiterjedést nyert, hogy azt figyelemmel kíséreni, áttekinteni csaknem a lehetetlenséggel határos. Hogy azt ismerjük, mindenekelőtt az anyagot kell összegyűjteni, és hogy ezt teheszük, az anyagot előbb jegyzékbe kell szednünk, és azután feldolgoznunk. Hazánkban eddigél már tízezer évfolyam vagy kötet hírlap és folyóirat jelent meg. Irodalmunk ezen jelentékeny ágának elhanyagolása nemzeti bűn; annál is inkább, mert szellemi termékeink jelentékeny része ebben van mintegy elrejtve, eltemetve.” Az előfizetési felhívás végül is nem szüle-

---

* Gazda István: Szinnyei József, az Országos Hírlapkönyvtár megalapítója; Kocsy Anikó: Hírlaptárolni pedig muszáj.

tett meg – lapkiadásban járatos barátai lebeszélték Szinnyeit eleve gazdasági kudarcra ítélt ötletéről.

Az 1880-ban meglévő „nemzeti bűnünket” azóta nagyrészt már jóvátettük. Létrejött az Országos Hírlapkönyvtár, amely részleg később a nemzeti könyvtárba olvadt: az Országos Széchényi Könyvtárban gyűjtjük, feldolgozzuk és szolgáltatjuk az időszaki kiadványok hazai termését, őrizzük, konzerváljuk, mikrofilmizzuk az anyagot. Az előbbieken túl a nemzeti könyvtár kurrens nemzeti bibliográfiát tesz közzé. analitikus sajtórepertóriumot jelentetett meg, illetve fog megjelentetni. továbbá támogatta egyes korszakok retrospektív nemzeti sajtóbibliográfiáinak közreadását.

Mindössze egyetlen terület az, ahol még nem valósítottuk meg Szinnyei programját: ez az teljes anyag „jegyzékbe szedése”, azaz: még nem készítettük el a retrospektív nemzeti általános sajtóbibliográfiát. Örvendetesnek tartom, hogy most arról számolhatok be, hogy bekövetkezik ennek is az ideje.

Nemzeti könyvtárunknak, az Országos Széchényi Könyvtárnak az a megfogalmazott stratégiai célkitűzése, hogy az információs társadalom igényei szerint feleljen meg a kutatás, az oktatás, a potenciális olvasói kör, valamint az országos és a nemzetközi könyvtári közösség elvárásainak. A következő időszakban is folytatódnak a könyvtár tudományos műhelyeiben az alap kutatások, vagyis a saját állomány tudományos eszközökkel való feltárása, amelyek eredményeit modern technikán alapuló szolgáltatásokkal kívánjuk megjeleníteni. 2005-re szóló cselekvési tervünkben ott szerepel egyebek között az is, hogy – az OSZK telematikai programjával összhangosan – egy megvalósíthatósági szintű koncepciót kell kidolgozni a nemzeti bibliográfiai adatbázisok on-line rendszerére vonatkozóan, minden dokumentumtípusra és minden korszakra kiterjedően. A dokumentumtípusok közé természetesen odaértendő az időszaki, más néven a folytatódó kiadványok is.

Egy ilyen döntés-előkészítő koncepció, egy ilyen mű megalkotásához gondos előtanulmányok szükségesek. Így dolgozik egy művész is. Szinnyei József kortársa, Szinyei Merse Pál a Majális című festményéhez először ceruzavázlatokat készített, majd a színek megfelelő harmóniáját tesztelte, végül megfestette magát a művet, amelyhez keretet készítettek, s ebbe foglalták magát a műalkotást.

Úgy gondolom, hogy a bibliográfia is tulajdonképpen műalkotás, csak a munkamódszer más. A munkát itt a keret, pontosabban a keretek elkészítésével, meghatározásával kell kezdeni. Azokra a keretekre gondolok, amelyek határai között elkészülhetnek a vázlatok, a tesztek és végül maga a mű, a retrospektív nemzeti általános sajtóbibliográfia, a maga összes vonatkozásával. Én most ezekről a keretéről szeretném elmondani elképzeléseimet, amelyeket természetesen a koncepció számára sokkal, de sokkal részletesebben kell majd kimunkálni.

Milyen kereteket szükséges meghatározni? Meg kell szabnunk a gyűjtőkört, fel kell mérnünk a dokumentumok várható mennyiségét, számba kell vennünk az anyaggyűjtés lehetséges forrásait, a nemzetközi katalógizálási alapelvek figyelembevételével meg kell határozni a bibliográfiai rekordok tartalmát, számba kell vennünk erőforrásainkat, amelyek a nagy terv megvalósítását szolgálhatják.

Tekintsük át egyenként ezeket a kereteket! A gyűjtőkör szempontjai között meg kell határozni a dokumentumok típusait, a területi határokat, a nyelvi szempontokat és az időhatárokat.

A dokumentumok típusaira vonatkozóan azt fogalmazhatjuk meg, hogy az adatbázis teljességre törekvően kívánja regisztrálni a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörébe tartozó folytatódó kiadványokat (korábbi nevén az időszaki kiadványokat).

A folytatódó kiadványok típusai közül elsősorban a hírlapokat és a folyóiratokat kell megemlíteni, rajtuk kívül azonban ide tartoznak még az évkönyvek, almanachok (mint amilyen a Kisfaludy Károly által szerkesztett *Aurora*), a naptárak (mint például a híres *Debreceni kalendárium*), az iskolai értesítők, a sorozatok, az időszakosan megjelenő adat- és címtárak, jelentések, beszámolók és egyéb időszakos közlemények. Nem tartoznak a gyűjtőkörbe gyakorlatilag mindazon kiadványok, amelyek bár periodikusak, de ma nem kapnának ISSN-számot. Mielőtt bárki is a szívéhez kapna vagy a fejét ingatná a folytatódó dokumentumtípusok sokasága láttán, gyorsan közbeszúrom, hogy természetesen a típusok között sorrendet kell kialakítani a gyűjtés és feldolgozás során, és ebben a sorrendben elsőbbséget élveznek a klasszikus sajtótermékek: a hírlapok és a folyóiratok. Előadásom példáiiban is többnyire erre a két utóbbi típusra szorítokozom. Ugyanakkor sosem szabad szem elől téveszteni a folytatódó kiadványtípusok teljes spektrumát.

Az adatbázisba kerülő folytatódó kiadványok a területi, illetve a nyelvi hungarikum kategóriájába tartoznak. Mint tudjuk, a területi hungarikumok azok, amelyek – teljes egészében vagy legalább részben – Magyarország területén jöttek létre, itt nyomtatták, magyarországi telephelyű kiadó jelentette meg, bármely nyelven. Magyarország területe a mindenkori magyar állam területe.

A „mindenkoriág” 1868. november 17-ig Magyarországot és Erdélyt jelenti – Horvátország és Szlavónia nélkül. Fiume 1779-től mint „corpus separatum” a magyar állam része volt. 1868. november 17-től, a magyar–horvát kiegyezéstől Pozsega, Verőce és Szerém vármegyék Horvát-Szlavónország területéhez tartoztak. Az 1919. május 12-i párizsi békekonferencia döntött Magyarország új határaitól, amelyek egészen 1938-ig változatlanok maradtak. 1938. november 2-ától az első bécsi döntés hazánknak ítélte Csehszlovákia déli sávját. 1939 márciusától hozzánk tartozott Kárpátalja, 1940. augusztus 30-ától Észak-Erdély, 1941. április 11-én visszakaptuk Bácskát. 1945-től ismét a trianoni békekötés által meghatározott terület a magyar állam területe.

A másik kategória szerint a nyelvi hungarikumok közé soroljuk azokat a folytatódó kiadványokat, amelyek teljes egészében magyar nyelvűek, a részben magyar nyelvűek közül pedig azokat, amelyek teljes terjedelmén magyar nyelvű szöveg is végigvonul, vagy jelentős önálló magyar szövegrészt is tartalmaznak. E szempontok alapján a gyűjtőkörbe tartoznak a világ bármely országában megjelent nyelvi hungarikumok.

Folytatódó dokumentumok esetében, úgy gondolom, nem lehet politikai, gazdasági vagy ideológiai korszakhatárokat kijelölni. A kezdő és a záró időhatár a folytatódó kiadványnak a kezdete, illetve végleges megszűnése. Így például a *Fejérmegyei napló* egyetlen bibliográfiai egység az 1894. május 24-i mutatványszámától egészen 1944-es megszűnéséig. Belátható, hogy értelmetlen volna korszakolnunk például az 1876-tól némi szüneteléssel, de folyamatosan élő *Magyar Könyv-szemlélet* is. Ott, ahol a gyűjtőkör területi és nyelvi határai megálljt parancsolnak, mint például a pozsonyi *Pressburger Zeitung*nál, két megoldás is lehetséges: vagy az 1929-ig végigvitt leírásban megjegyzésként közöljük, hogy 1919 után nem Magyarorszá-

gon jelent meg, vagy 1919-ben megállunk, és azt mondjuk, hogy a további adatokat a kutató nézze meg a szlovák nemzeti bibliográfiában.

A dokumentumok mennyisége egészen pontosan nem állapítható meg előre. Busa Margit sajtóbibliográfiájából tudjuk, hogy 1705 és 1867 között 1077 cím jelent meg Magyarországon. Csak összevetésként: az OSZK múlt század eleji kurrens sajtó-bibliográfiájából azt láthatjuk, hogy például száz évvel ezelőtt, 1905-ben egyetlen év alatt több, összesen 1927 féle hírlap és folyóirat jelent meg a magyaron kívül tizennégy nyelven. Egy másik korszak adatát is ismerjük: a Ferenczy Endréné szerkesztésében készülő 1920 és 1944 közötti periodikumokat feltáró bibliográfia több mint hétezer címből áll. Az OSZK jelenlegi hírlap- és folyóirat állománya kb. 70 ezer cím, közel 400 ezer évfolyammal. Az egyes dokumentumtípusokra vonatkozóan becsült adatokat képezhetünk majd a lokális, valamint a korszak-bibliográfiák, illetve raktári állományrészek mennyiségi adataiból.

A retrospektív nemzeti sajtóbibliográfiai adatbázis építéséhez forrásul szolgálhat valamennyi számba jöhető könyvtári adatbázis, digitális vagy digitalizált dokumentum, nyomtatott és kéziratoss forrás. Ezeket Nagy Anikó tekintette át és mutatta be a Monok István által délelőtt ismertetett sajtótörténeti konferencián. Ezért most csak típusonként utalok egy-egy konkrét entitásra. Adatbázisként elsődlegesen az OSZK NEKTÁR rendszerében elérhető források jönnek számításba. A digitalizált források közül a Petrik-féle könyvészeteket tartalmazó CD-ROM-ot emelném ki. A nyomtatott források közül a korszak-bibliográfiák (mint például Busa Margit munkája), a tematikus bibliográfiák (mint például Rózsa Máriaának a hazai német nyelvű sajtót regisztráló bibliográfiái), továbbá a lokális bibliográfiák (a fővárosi, a megyei, illetve a határokon túli sajtóbibliográfiák) anyagára számíthatunk. Kéziratoss forrásként alapvetően az OSZK szolgálati katalógusa jön számításba, illetve az a cédulaformában létező bibliográfiai alapanyag, amely erre támaszkodva készült, s amelyet jelenleg a Retrospektív bibliográfiai osztályon őrzünk.

Az adatbázis interneten megjelenő hiteles bibliográfiai rekordjai, a szabványok figyelembevételével készült teljes leírások, pontosan datálva kell hogy tartalmazák a folytatódó kiadvány életében bekövetkező változásokat. Meggondolandó a nyomtatott dokumentum lelőhelyének OSZK-n kívülre történő kiterjesztése akkor, ha az nincs meg a nemzeti könyvtár állományában. A nem latin betűs műveket a saját írásképpükkel kell megjeleníteni. A bibliográfiai rekordok hozzáférési pontjait (besorolási adatait) a 2003-as „Frankfurti Alapelvek” figyelembevételével lesz célszerű szabályozni. Erre vonatkozó döntéseink majd a potenciális felhasználók, a sajtótörténészek, az irodalomtörténészek, a politikai kultúra kutatói, a nyomdatörténészek, a helytörténészek és egyéb kutatók, valamint a könyvtárosok és bibliográfusok kényelmét kell hogy szolgálják.

A leendő adatbázist nem regisztratív bibliográfiaként képzelem el. A leíró bibliográfiai rekordhoz hozzáilleszteném a megjelent sajtóbibliográfiák értékes annotációit; Kertész Gyula bibliográfiája és a további gyűjtés alapján feltüntetném a dokumentumról készített egyedi repertóriumokat. Amennyiben ezek elektronikus formában előfordulnak a weben (mint például a *Tudománytár* repertóriumuma a MEK-ben), úgy ugrópontot helyeznék el hozzá a tétel megfelelő helyén. A tételbe illeszténém a Petrik-könyvészet CD-ROM-ján található tartalmi analízist vagy Lakatos Éva *Magyar irodalmi folyóiratok* című bibliográfiai sorozatából a főbb munkatár-

sak felsorolását. Úgyszintén megmutatnám, hozzátenném a tételhez a dokumentumra vonatkozó legfontosabb sajtótörténeti irodalmat. A felhasználó nemcsak megtalálni, azonosítani és kiválasztani akarja a számára szükséges mű bibliográfiai rekordját, hanem sok esetben a példányt is látni kívánja. Ezért célként tűzhető ki az is, hogy a bibliográfiai rekordhoz kapcsolódjék hozzá az eredeti dokumentum mikrofilmről képként digitalizált, szabad szöveges kereséssel ellátott teljes anyaga, amelyet az Elektronikus Periodika Adatbázis Archívum tárol majd a weben. Az 1897–99 között Mikszáth Kálmán főszerkesztésével megjelenő *Országos Hírlap* már most lapozható a weben a vezércikktől a színházi műsorokon át egészen a hirdetési oldalakig. Mindezek maguk után vonják majd, hogy a dokumentumban szereplő álnévek, szíglák mögé bújt személyeket visszakereshetővé kell tenni, ami viszont generálja Gulyás Pál, továbbá az őt kiegészítő Sz. Debreczeni Kornélia *Magyar írói álnévlexikonjának* a beépítését az OSZK besorolási adatainak a rendszerébe, és ezek összekapcsolását a bibliográfiai adatbázissal.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy ez a weben megjelenő dokumentumegyüttes már nem is egy hagyományos bibliográfia, hanem egy új formáció lesz, amelyet „webliográfiának” lehetne nevezni.

Milyen erőforrásokat tudunk felsorakoztatni ahhoz, hogy e nagy mű munkálatai meginduljanak? Pénzügyi erőforrásként – egy jól elkészített koncepcióra támaszkodva – talán majd kérhetünk állami támogatást, illetve indulhatunk hazai vagy uniós pályázatokon.

A humán erőforrások közé sorolhatjuk azokat, akik a közeljövőben a XIX. századi könyvtörténeti osztály kebelében – munkacsoportként – foglalkozni kezdenek a sajtóbibliográfiával, és megerősödve önálló Sajtótörténeti osztályként építik majd adatbázisukat. A humán erőforrások között tartom számon mindazokat, akik e területen alkotó munkát végeztek, illetve fognak végezni: elsősorban az OSZK katalógusának mindenkori építőire, a kurrens és retrospektív bibliográfiák mindenkori szerkesztőire, a sajtótörténészekre, illetve az informatikai munkatársakra gondolok.

Mind a koncepció kidolgozásának időszakában, mind pedig a munkálatok idején igen fontosnak tartom az összehangolt együttműködést az MTA Művelődéstörténeti Bizottságának Sajtótörténeti Munkabizottságával, az OSZK különböző munkacsoportjai között, illetve más könyvtárakkal, intézményekkel.

A technológiai elképzelésekről nem kívánok szólni, úgy gondolom, ehhez speciális szakismeretek szükségesek.

A programok és a szándékok szerint a retrospektív nemzeti sajtóbibliográfia előkészítő munkálatai hamarosan megindulnak. Ott készülődünk a rajtvonalnál, a startpisztoly dördülésére várva. Kérem Önöket, bibliográfusokat, sajtótörténészeket, hogy ne csak a rajtnál biztassanak, támogassanak minket, hanem végig az egész pályán!

Kégli Ferenc

* * *

„Könyvek között éltem”

Kozocsa Sándor emlékezete

Amikor megkaptam az MKE Bibliográfiai Szekciójának megtisztelő felkérését a mai emlékezés megtartására, rövid töprengés után választottam előadásom címéül a fent olvashatót. Aligha lehetne ugyanis a száz éve, egészen pontosan 1904. szeptember 25-én született és 1991. június 6-án elhunyt Kozocsa Sándor szerteágazó életútjának és munkásságának lényegét jobban kifejezni, mint amit ő is a legjellemzőbbnek tartott. „Könyvek között éltem” – nyilatkozta 1979-ben a Könyvtárosban a 75. születésnapja alkalmából készített interjúban Batári Gyulának, megemlítve, hogy ez lesz a címe megírandó, de – a fiától kapott információ szerint – sajnos, el nem készült visszaemlékezéseinek.

A magyar bibliográfia történetének emblemikus személyiségei közül ezt a fenti vallomást természetesen szinte mindenki elmondhatta volna magáról; mégis. Kozocsa Sándor esetében hatványozottabban érzékelhető a könyvek, illetve a könyvekben megtestesülő irodalom iránti személyes kötődés, elkötelezettség. Könyvek között élt az Országos Széchényi Könyvtárban, első és egyetlen munkahelyén – ahonnan alkotóereje teljében 1964-ben nyugdíjazták – és könyvek veték körül otthonában, nem egyszer – főleg Krúdy Gyula esetében – a maga páratlan értékű és teljességű magángyűjteménye szolgáltatta kutatásaihoz, bibliográfiáihoz a forrásanyagot. Bibliofil bibliográfus volt, olyan személyiség, akinél egybeesett a professzionális munka a legnemesebb értelemben felfogott szenvedéllyel, ami nem volt más, mint az irodalom szolgálata. Sok évtizedes kutatásainak eredményeként 1964-ben megjelenő Krúdy-bibliográfiája lírai hangú utószavában így vallott e kettős kötődéséről: „Már a harmincas évek vége felé izgatottan kutattam óbudai utcák elhagyott böngészőiben vagy a vidéki városok könyvesboltjainak sátorponyváin található Krúdy »kincsek« után. Ez a gyűjtő hajlam teljesedett ki munkásságának könyvészeti feldolgozásában is. Lehetőségem szerint mindent feljegyeztem, amit róla, életéről és írásművészetéről sors- és kortársai vallottak.”

Az „irodalom” fogalma persze nála már nem teljesen ugyanazt jelenti, mint akár csak egy-két emberöltővel korábbi elődeinél, például Szinnyei Józsefnél és még részben Gulyás Pálnál is. Az irodalomnak az a tág, historia litteraria jellegű értelmezése, pontosabban annak egy személy általi művelése a XX. század első negyedében – akkor, amikor elkezdte munkásságát – már egyre több nehézségbe ütközött; az „irodalom” jelentése a XX. századi magyar bibliográfia korszakos egyéni életműveiben egyre inkább valamely terület szakirodalmát jelenti. A XIX. század magyar bibliográfusa többnyire még szűkítő jelző nélkül, egységében foghatta fel a nemzeti művelődés valamennyi irodalmi jellegű, vagyis frásos megnyilvánulását – és ebben az értelemben sorolom, egyáltalán nem lekicsinylően, hanem a vállalt

feladat jellegét tekintve Gulyás Pált is a XIX. századiak közé – , a XX. századi már rákényszerült fókuszának szűkítésére. Ha valóban tudományos értékű és jelentőségű bibliográfiát, biobibliográfiát akart készíteni, akkor szükségszerűen nem az egészszel, hanem a résszel kellett foglalkoznia. Elég, ha a néprajzos Sándor István vagy a még köztünk lévő Kosáry Domokos bibliográfusi tevékenységére gondolunk; Kozocsa Sándorhoz hasonlóan ők is szakterületük kiemelkedő képviselői voltak, választott területük irodalmának fölényes ismerete mellett rendelkeztek, rendelkeznek a diszciplína műveléséhez nélkülözhetetlen tudományos adottságokkal és elhivatottsággal.

Kozocsa Sándor esetében ez a diszciplína a magyar szépirodalom, illetve irodalomtudomány volt; ötödikes gimnazista korában határozta el, hogy életét nemzeti irodalmunk szolgálatába állítja. Természetes, hogy az uzsonnavásárlásra kapott zsemlepénzt megspóroló, azon könyveket vásárló és az írókra vonatkozó adatokat módszeresen gyűjtő kamasz fiú, majd az egyetemi hallgató, de még a pályakezdő ifjú bölcsészdoktor – aki 1926-ban került önkéntes gyakornokként a Széchényi Könyvtár kötelékébe – maga is jelentkezett a lapokban novelláival, verseivel: a szépíró azonban csakhamar elhallgatott, hogy átadja helyét a kritikusnak, a filológusnak, az irodalmi szerkesztőnek és a számunkra legfontosabbnak, a magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfusának. Az Országos Széchényi Könyvtár 1970–1971-es évkönyvében tette közzé *Három költő emberközelből* című írását, amelyben Babitsról, Kassákról és Oláh Gáborról emlékezett meg. Alighanem a Babitsról írt sorai adják magyarázatát a szépíró elhallgatásának. Néhány hónapja dolgozott a könyvtárban – írta –, amikor megkérte idősebb kollégáját, Rédey Tivadart, hogy mutassa be a költőnek. Ez meg is történt. A beszélgetés során – innen Kozocsa Sándort idézem – „szorongva elővettem a Bácskai Élet nemrég megjelent számát, és igen félénken kértem, olvassa el Elégiamat. – Csinos! – csak ennyit mondott rá, de láttam rajta, nem sokra értékeli.”

Vesztettünk egy költőt, de nyertünk egy bibliográfust – summázhatjuk a történeteket, vagyis az 1920-as évek második felétől számíthatjuk azt az időszakot, amikor a személyiség megtalálta azt a feladatot, amire képességei, hajlamai mintegy predesztináltak. A magyar irodalomtörténeti szakirodalom bibliográfiai regisztrálásának akkor már voltak előzményei, Hellebrant Árpád 1893-tól tette közzé az Irodalomtörténeti Közleményekben *Repertórium* elnevezésű könyvészetét. Amikor 1925-ben elhunyt, a Széchényi Könyvtár egyik munkatársa, Goriupp Alice vette át a rovat szerkesztését, de az 1928-as tárgyévtől már Kozocsa Sándor készítette az 1931-ig *Irodalomtörténeti repertórium*, majd 1932-től *Az... év irodalomtörténeti munkássága* című bibliográfiát. 1928-tól számíthatjuk tehát a magyar irodalmi bibliográfia úgynevezett „Kozocsa-korszakát”. Egykori egyetemi professzora, Császár Elemér, az Irodalomtörténeti Közlemények akkori szerkesztője kérte fel a feladatra a még pályakezdő, de könyvészeti kérdések iránt érdeklődő és bizonyos elméleti ismeretekkel, valamint bibliográfiai gyakorlattal már rendelkező volt hallgatóját.

Utóbbi, a bibliográfiai és könyvtári gyakorlatot a Széchényi Könyvtár nyomtatványi osztályán szerezte meg, ahol feladata az erdélyi, felvidéki és vajdasági magyar irodalmi művek katalogizálása volt, de részt vett több kisebb-nagyobb kurrens és retrospektív bibliográfia összeállításában. Nincs elegendő tér és idő ezek részletes bemutatására (megtette ezt egyébként Kozocsa Sándor, az 1970-es

években elkészítette és három füzetben a Párizsban megjelenő Magyar Műhely közzétette szakirodalmi munkásságának bibliográfiáját), jelzéseként csupán egyet említ meg. Az 1980-as években, zenei könyvtárosként és zenei bibliográfiák készítőjeként egy cikkben megpróbáltam feltárni a magyar zenetudományi bibliográfia múltját. Az anyaggyűjtés során nem kis meglepetéssel tapasztaltam, hogy Kozocsa Sándor ezen a területen is jelentős munkát végzett, a Muzsika című zenetudományi folyóiratban 1929-ben indította meg *Zeneirodalmi repertórium* elnevezésű kurrens könyvészetét, és nem rajta múlt, hogy nem tudott mélyebb gyökereket ereszteni a zenei szakkibibliográfia, a folyóirat ugyanis anyagi okokból 1930-ban megszűnt, és ezzel az ígéretes kezdeményezés is megszakadt.

Az Országos Széchényi Könyvtárban Fitz József főigazgatósága idején elinduló reformok egyikeként megszerveződött az önálló Bibliográfiai osztály, Kozocsa Sándor 1936-tól a könyvtár e szervezeti egységének volt meghatározó munkatársa. Az osztály egyik feladata a Petrik-féle ciklusbibliográfia, a *Magyar Könyvészet* lezárása volt. az 1911–1920 közötti időszak 1939-ben, illetve 1942-ben jelent meg összeállításában.

Kozocsa Sándor azonban nem csak gyakorlatban művelte a bibliográfiát. Első, mondhatjuk, bevezető könyvészeti ismereteit Gulyás Páltól kapta – később is egyik mesterének tekintette –, aki a budapesti egyetemen 1914-től magántanárként adta elő a tárgyat. A megszerzett alapokat részben – láttuk – a gyakorlatban, részben pedig az 1930/1931-es tanévben berlini ösztöndíjasként Fritz Milkau és Georg Schneider egyetemi előadásain mélyítette el. Különösen Georg Schneider bibliográfiaelméleti felfogása volt nagy hatással nézeteinek letisztulására; a német szakember 1923-ban tette közzé *Handbuch der Bibliographie* című munkáját, amely egyszerre elméleti-történeti bevezetés és másodfokú bibliográfia. (A kézikönyv elméleti bevezető része 1936-ban önállóan is megjelent *Einführung in die Bibliographie* címen.). A berlini stúdiumok és a szakirodalom tanulmányozása révén vált elméletileg is kiválóan felkészült szakemberré, olyannyira, hogy 1941-ben a debreceni egyetem „A bibliográfia elmélete és története” tárgy köréből magántanárrá habilitálta és megkezdte előadásait; ezeket az 1942-es tanévtől a budapesti egyetemen folytatta.

Magántanári habilitációja előtt Schneider gondolatait alkotó módon felhasználva írta 1939-ben *Bevezetés a bibliográfiába* című kötetét. Két okból is érdemes e munkával foglalkozni. Az egyik, hogy ez az első magyar nyelven írt bibliográfiaelméleti összefoglaló mű. Félreértés ne legyen: tanulmány, cikk különféle bibliográfiai kérdésekről természetesen korábban is napvilágot látott, de ez a viszonylag szerény terjedelmű, 115 oldalas kötet az első önálló könyv a kérdéstről Magyarországon. Kozocsa Sándor könyve bizonyos mértékig kiesett a mai szakmai köztudatból, nem sok alkalommal említődik, elhomályosította Gulyás Pál valamivel később megjelenő magisztrális munkája; alig-alig hivatkoznak rá, pedig nagyon is figyelemre méltó munka, kétségtelen hiányosságai és bizonyos terminológiai következetlenségei ellenére. Nem állíthatjuk persze, hogy Gulyás Pál egykori tanítványától kapta volna az ösztönzést 1941–1942-ben megjelent kötete. *A bibliográfia kézikönyve* megjelentetéséhez, de tény, hogy a Kozocsa-műben a szerző a magyar bibliográfiaelmélet és -gyakorlat számára két sürgősen megoldandó feladatot jelölt meg: az egyik egy alapos, a magyar bibliográfiák jegyzékét regisztráló másodfokú bibliográfia elkészítése, a másik pedig a magyar bibliog-

ráfiai irodalom történetének részletes és módszeres feldolgozása. Gulyás terjedelmes, kétkötetes kézikönyvének második egysége lényegében nem más, mint a Kozocsa által sürgetett másodfokú bibliográfia; a másodikként megjelölt feladat viszont azóta is megoldatlan. (Az 1950-es évek végén Kozocsa Sándor e témát választotta megírandó kandidátusi disszertációja tárgyául, az előzetes jóváhagyás után nagy energiával látott munkához, néhány részközleménye a Magyar Könyvszemlében meg is jelent, ám egy idő múlva értesítették, hogy számára mégsem lehetséges a minősítési eljárás – Kozocsa Sándor Géza szóbeli közlése, melyet ezúton is köszönök – P. G.)

A másik ok pedig, amiért e művével foglalkozom az, hogy a *Bevezetés* adja elméleti háttérét Kozocsa Sándor kurrens irodalmi bibliográfiáinak. Amikor átvette annak szerkesztését, jellege, formája lényegében adott volt, bizonyos időnek el kellett telni, amíg a könyvészet egyre bővülő tartalma „a Kozocsa”-vá vált. Schneider és egy másik német szakember, a repertóriumok kérdésével foglalkozó Ernst Herbert Lehmann gondolatait felhasználva, helyenként azokkal vitázva és önállóan továbbfejlesztve írta kötetének *A folyóiratbibliográfiák kérdése* című fejezetében: „Az időszaki irodalomtudományi repertórium készítőjének tekintettel kell lenni az irodalomtörténet segédtudományaira is. Sokszor egész mellékes, de azért módszertanilag mégis fontos jelenségeket vesz tudomásul. A repertórium összeállítójának nemcsak elfeledett vagy a legkisebb írókról kell határozott képe legyen, hanem annak az irodalomnak, melyet munkájával szolgálni óhajt, minden rejtett törekvéséről, a legapróbb kapcsolatairól is alkotson tiszta képet magának. Az irodalomtörténet a legnemzetibb tudomány, ezért egy olyan inventáriumnak, mely ennek a szellemi gyűjtőmedencének minden jelenségéről tudomást akar szerezni, azt akarja megörökíteni, szüksége van a teljes kép hatásához történelmi, politikatörténeti, színháztörténeti, színpadtörténeti, néprajzi, sajtótörténeti, hírlapirodalmi, elmélet-tudományi, irodalomfilozófiai és még számos, sokszor magától a tudányszaktól távolálló munkák anyagának ismeretére.”

Némileg hosszabban idéztem a kötetből, de úgy gondolom, e mondatokban leljük magyarázatát a kurrens könyvészetek fokozatos átalakulásának, tartalmi bővülésének. Ami kétségtelenül azok értékét, használhatóságát nagymértékben növelte, ugyanakkor naprakészségének ártott. Amíg az Irodalomtörténeti Közleményekben látott napvilágot, az 1928 és 1943 közötti évek könyvésze a tárgyvet követően megjelent, az 1944. év anyaga – persze könnyen érthető okokból – csak 1946-ban került az érdeklődőkhöz. 1945-ben nemcsak szerkezete, de címe is megváltozott, immár *A magyar irodalom bibliográfiája* néven hagyta el a sajtót 1950-ben az 1945–1949 közötti évek anyaga, majd az 1950-es tárgyévtől éves, kétéves kötetek láttak napvilágot, sajnos, egyre nagyobb késéssel; egyébként alapvetően nem az összeállító hibájából: a könyvészeteket megjelentető Gondolat Kiadó az 1960-as évek elején hosszú ideig nem kötött szerződést, arra hivatkozva, hogy a Kiadói Főigazgatóság nem adott rá engedélyt. Az 1960-as összeállítás például már tíz év csúszással, 1970-ben jelent meg, és az irodalmi bibliográfiák Kozocsa Sándor nevével fémjelzett utolsó egységét az 1961–1965 közötti évekről 1978-ban vehették kézbe a szakemberek.

„Időszaki repertóriumok – Kozocsa a kurrens bibliográfia megjelölésére használja a kifejezést – készítése különlegesen nehéz munkát és alkotójától hasonló értékű beleélést, az általa vállalt tudományágban való folytonos önképzést, újabb és

újabb tanulmányokat kíván” – írta 1939-ben. Pályája első negyedszázadában. 1948-ig a magyar irodalomtudományi és kritikai élet aktív résztvevője, szervezője volt. mintegy 600 cikke, tanulmánya, kritikája látott napvilágot. 1941 és 1948 között szerkesztette az Irodalomtörténet című folyóiratot, 1944-ben hagyta el a sajtót népszerűsítő munkája, a *Kis magyar irodalomtörténet*. Szöveggondozói munkássága közül kiemelkedik *Vajda János összes műveinek* sajtó alá rendezése 1944-ben, az addigi legteljesebb edíció, amely – a mai Vajda-kutatás megállapítását idézem – „A kutatásban új fordulatot jelentett”. Behatóan foglalkozott Vörösmartyval, textológusi munkálkodásának eredményeként jelent meg 1937-ben *A Zalán futásának első kidolgozása*, 1940-ben pedig *A Hűség diadalmának első kidolgozása*. Kölcsey Ferenc unokahúgának, Antóniának *Naplóját* 1938-ban tette közzé, és ekkoriban kezdte meg tragikus sorsú barátjával és kollégájával, Halász Gáborral együtt Justh Zsigmond munkásságának kutatását. Halász Gábor 1941-ben publikálta az író addig kéziratosa *Naplóját*. Kozocsa Sándor pedig levelezésének összegyűjtését kezdte el. E nagy munka – a *Naplók új kiadásával* együtt – csak 1977-ben látott napvilágot.

Irodalmi, közéleti szerepvállalásának a második világháború éveitől további részletes vizsgálatot érdemlő epizódja a Magyar Múza című folyóirat körüli munkálkodása. A lapot a hasonló nevű társaság adta ki, Kozocsa Sándor volt első felelős szerkesztője Ambrózy Ágoston, Eszterhás István és Gedényi Mihály társaságában 1943-ban és 1944-ben. Az irodalmi, kulturális lap a kormány bizonyos mértékű támogatásával jelent meg, egyik megnyilvánulása volt a Kállay-kormány úgynevezett „hintapolitikájának”. A folyóiratról író G. Gaál Zsuzsanna összegzése szerint „a szerkesztők a kötelező »vonalat« betartották, de mindvégig burkoltan németellenesek voltak. A fő ideológia az erős magyarságtudat volt. Ezt hirdették, vállalták versben, prózában, művészetpolitikai cikkekben. Ez az elmélet nem a Horthy-korszak hivatalos, irredenta nézete volt, hanem a becsületes, hazafias nevelésben részesült magyar középosztály felfogása. A zsidó és zsidó származású pályatársakat a szerkesztők – beleértve Eszterhás Istvánt is – az akkori numerus clausus törvények ellenére igyekeztek szóhoz juttatni. (...) a lap gerincesen tartotta magát alapelveihez: a tehetségeket nyilvánosságához kell juttatni.” A periodikum „Őrzők, vigyázzatok a strázsán” című rovatában művészet- és irodalompolitikai cikkek jelentek meg. Kozocsa itt számos írást publikált, központi gondolata közleményeinek, hogy a magyar irodalom elsődleges hivatása a nemzet alapvető értékeinek megóvása. A lapban közölt cikkei szellemében cselekedett 1943-ban, amikor az akkori honvédelmi miniszterrel, a németellenességéről ismert Nagybacsoni Nagy Vilmossal való rokoni kapcsolatait felhasználva, számos személy munkaszolgálat alóli mentesítését elérte és ezzel – 1945-ben kelt nyilatkozatuk szerint – „az életünket mentette meg”. (A dokumentum Kozocsa Sándor Géza tulajdonában található, megtekintését ezúton is köszönöm – P. G.)

Az 1945 utáni korszak Kozocsa Sándor munkásságában egyszerre jelentette a kiteljesedést és a beszűkülést. 1945-ben személye még szóba került Fitz József méltatlan eltávolítása után a könyvtár főigazgatói tiszteire, Horváth János irodalomtörténész június 14-ei keltezésű levelében támogatta kinevezését, de a történetek csakhamar más fordulatot vettek. Nemhogy főigazgató nem lehetett, hanem 1945, de főleg 1948 után kritikusként, irodalomszervezőként is alig lehetett jelen az irodalmi életben. 1948-ban őt is eltávolították az egyetemről, így személye szóba sem kerülhetett az akkoriban megszerveződő egyetemi könyvtári tanszék oktatói

között; és ugyanabban az évben leváltották az Irodalomtörténet szerkesztői tisztéről is. Majd csak az 1950-es évek végétől volt lehetősége – elsősorban Krúdy Gyula „rehabilitációja” kapcsán – érdemi irodalomtörténeti, szöveggondozói munka végzésére. Móricz-bibliográfiája megjelenése után, 1952-ben egyébként javaslatot tett az író bibliográfiájának kiadására, a művelődéspolitikai válasza akkor az volt, hogy „a Krúdy-bibliográfia kiadása nem időszerű.” 1957-től az író művei ismét rendszeresen megjelenhettek és Kozocsa Sándor mintegy 25 kötetének volt sajtó alá rendezője. Krúdy mellett Kaffka Margit irodalmi hagyatékának megismeréséért tett igen sokat ezekben az években, *Összes verseit* 1961-ben rendezte sajtó alá, elbeszéléseit pedig – *Csendes válságok* címmel – 1969-ben gyűjtötte egybe.

A bibliográfus Kozocsa Sándor életművében viszont egyfajta kiteljesedés figyelhető meg. A kurrens magyar irodalmi könyvészetek bővülő tartalommal jelentek meg, az 1950-es, 1960-as években váltak fogalomká. E művei mellett azonban elkezdte a világirodalom – egyes nemzeti irodalmak, illetve szerzők – magyarországi recepciójának bibliográfiai regisztrálását. Ezek sorában legmonumentálisabb az orosz irodalom és a Szovjetunió népei irodalma hazai kiadásainak, fogadtatásának könyvészeti számbavétele. Nem lehet kétséges, hogy az 1947-től megjelenő – többnyire Radó Györggyel közösen összeállított – jegyzékek úgy és olyan formában a művelődéspolitikai ösztönzése nélkül nem jelenhettek volna meg (igaz, ha nem olyan az akkori idők irodalompolitikája, a bibliográfiában regisztrált művek és szerzők nem kis része – nem Puskinra, Turgenyevre, Dosztojevszkijre, Tolsztojra és az orosz irodalom más óriásaira gondolok természetesen – el sem jutott volna Magyarországra), azonban a világirodalom hazai könyvészeti rendszerének fontos elemét képezhetné – ha lenne ilyen rendszer. Kozocsa Sándor az orosz, illetve a szovjet népek irodalmának hazai recepciója mellett – ha nem is olyan terjedelemben – számos nemzeti irodalom könyvészetét elkészítette és több jelentős külföldi író, költő személyi bibliográfiáját is közzétette. Világirodalmi jellegű bibliográfiai egy része az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában látott napvilágot, így például 1947-ben *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája*, a Papp Sámuellel közösen készített bolgár vagy az egyedül jegyzett *Mickiewicz Magyarországon*, mindkettő 1955-ben jelent meg.

1964-ben Kozocsa Sándort alkotóereje teljében nyugdíjazta a Széchényi Könyvtár, az intézménnyel természetesen nem szakadt meg a kapcsolata, kutatásai, bibliográfiai alapvető forrásanyagát a nemzeti könyvtár gyűjteményében találta meg. Az 1960-as években az Országos Széchényi Könyvtár évkönyveiben számos bibliográfiai esszét tett közzé; a közlemények többnyire külföldi írók – Kármán József az egyetlen magyar kivétel – műveinek kiadástörténetét tekintik át. Ezek sorában jelent meg a *Casanova Magyarországon* című szellemes és élvezetes esszéje. A Casanova-dolgozat Kozocsa Sándor személyiségének egy másik arculatát világítja meg. Bár tudósi erudícióval és bibliográfusi precizitással összeállított tanulmányról van szó, ránk mosolyog a derűs bibliofil, a literary gentleman, akinek otthoni tékájában a „tudós” könyvek mellett megférnek különféle művelődéstörténeti kuriozitások, így a mintegy 200 kötetből álló erotika gyűjtemény, többnyire a felvilágosodás kori francia „gáláns” és a XIX–XX. századi erotikus irodalom raritásai. Kozocsa Sándor, az ember portréjához apró, de jellemző adalék, hogy 1976-ban megjelent *Magyar szerelmes levelek* című gyűjteményét hú társának, hitvesének, Klára asszonynak ajánlotta. Ezekben az években került kapcsolatba Párizsban a

Magyar Műhely szerkesztőségével, egyes célszámainak – Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Kassák Lajos, Füst Milán – bibliográfiai részét állította össze, és szerkesztésében jelent meg a folyóirat 1962–1972 közötti tíz évének repertóriumát. A Magyar Műhely tette közzé három füzetben Kozocsa Sándor autobibliográfiáját, minden későbbi részletes kutatás szilárd alapját.

A mindig derűs és a tradicionális polgári értékek iránti elkötelezettségét megjelenésével is hangsúlyozó Kozocsa Sándor számára kétségtelenül az összetartó család és otthoni gyűjteménye jelentette azt a biztos hátteret, amelynek segítségével az őt ért kisebb-nagyobb sérelmeket, méltánytalanságokat derűs lélekkel fogadta. Szakmai vagy egyéb kitüntetésekét ugyanis nem igen kapott, még 1948-ban kritikusai működése elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia Gyulai Pál-jutalomban részesítette, 1970-ben pedig a Nógrád Megyei Tanács Madách Imre plakettal tüntette ki a drámaíró életművének bibliográfiai kutatásaiért. Megnéztem Gerő Gyula néhány éve megjelent összeállítását, a *Kitüntetett könyvtárosok névtárát*; attól tartok, nem az összeállító figyelmetlenségéből nem találtam nevét a jegyzékben.

Ez a mostani emlékezés aligha pótolhatja Kozocsa Sándor munkásságának valóban méltó áttekintését, pótolhatja viszont az én 1978-as, megilletődött zavaromban elhebegett suta szavaim helyett utólagos köszönetemet. Az 1970-es évek végén ugyanis szerencsém volt találkozni vele. 26 éves voltam, a pálya kezdetén, amikor a Rákóczi út 19. szám alatti házban meglátogattuk apám egyik barátját, Kelemen Elemér nyugalmazott főorvost. Épp ott volt az abban a házban lakó Kozocsa Sándor, aki megtudva, hogy könyvek, bibliofília, bibliográfia iránt érdeklődő személy lennék, szívélyes közvetlenséggel felajánlotta, hogy megmutatja gyűjteményét. Néhány alkalommal módom volt a lakásában megfordulni, és abban a kitüntetésben is részesített, hogy megajándékozott *Bevezetés a bibliográfiába* című kötetével „Pogány György ifjú barátomnak szeretettel Kozocsa Sándor bátyja” szövegű dedikációval ellátva. Azóta sajnos, sajnos az „ifjú” jelző már aligha igaz, barátjának pedig nem merném magamat nevezni; de ha eljut innen a hangom az égi olvasótermekbe, akkor talán meghallja, hogy egy ma már ugyan nem ifjú, de változatlanul igaz tisztelője köszöni a könyvet.

Pogány György